

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРИКОРДОННИКІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

Литвинчук М.Ю.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Стаття розкриває результати емпіричного дослідження психологічної готовності майбутніх прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях. З'ясовано, що вагоме місце в професійній підготовці посідає активність самого курсанта, якому важливо виробляти власний стиль навчальної діяльності, вміти самостійно працювати, розвивати схильності до дослідницької та практичної роботи, що сприятиме формуванню професіоналізму. За результатами психодіагностичного опитування було заплановано введення до навчального процесу експериментальної групи спецкурсу «Особливості прийняття рішення в кризових ситуаціях та тренінгової програми. Проведення тренінгів із експериментальною групою на основі авторської програми з елементами психотерапії.

Ключові слова: психологічна готовність, прийняття рішення, кризова ситуація, психологічна підготовка.

Постановка проблеми. Розбудова державності України, побудова нового демократичного суспільства висуває на передній план проблеми пов'язані з підготовкою компетентного фахівця, здатного адекватно сприймати зміни в суспільному житті та професійно зростати. Прикордонник в силу власного фаху стикається із ситуаціями, що зумовлюють виникнення таких станів як невизначеності, дефіциту часу для прийняття оптимального рішення, напруженості, відповідальності, фрустрації, страху за власне життя тощо. Прикордонна діяльність це спеціфічна галузь в якій знаходять застосування фахівцем його спеціальних знань, вмінь, навичок де реалізуються професійно значущі якості та здібності. Такий фах пов'язана з необхідністю наявності інтелектуального, психологічного, фізичного, морального потенціалу готовності до ризику та високого рівня патріотизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діяльності фахівців в екстремальних, кризових умовах розкрито у дослідженнях: В. П. Бут, О. В. Діденко, М. І. Дьяченко, М. С. Коваль, М. Г. Ковтунович, В. Н. Смирнов, В. А. Чернявський та ін. Дослідники зазначають, що одним із важливих критеріїв професійності спеціаліста є його психологічна підготовка до перебування у кризових та екстремальних умовах. Виокремлюють особистісно-професійні риси прикордонників які складають психологічну готовність до професійної діяльності. Наголошено, що прийняття рішення у кризовій ситуації фахівцями екстремальних професій залежить від психологічної готовності до сприйняття інформації її дешифрування, особистісних особливостей, професійної готовності фахівця.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одним із важливих аспектів професійної підготовки майбутніх фахівців прикордонної служби є формування психологічної готовності майбутніх прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях. Проблема дослідження психологічної готовності до прийняття рішення потребує нових емпіричних даних, які дадуть змогу окреслити оптимальні шляхи формування професіоналізму прикор-

донника та вдосконалення навчальної програми їх підготовки.

Формулювання цілей статті. Стаття присвячена аналізу результатів дослідження психологічної готовності майбутніх прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проведено в Національній академії Державної прикордонної служби України і спрямовано на Формування психологічної готовності майбутніх прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях. Загальна кількість респондентів – 495 курсантів та студентів 3-5 курсів.

Проведення експерименту відбувалося у два етапи: констатувальний та формувальний. На констатувальному етапі визначений рівень сформованості психологічної готовності прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях застосовано:

- тест самооцінки стресостійкості (С. Коухена і Г. Вілліансона);
- шкала реактивної (ситуативної) і особистісної тривожності Ч. Д. Спілбергера, Ю. Л. Ханіна;
- діагностика стратегій поведінкової активності в стресових умовах;
- методика діагностики типу емоційної реакції на вплив стимулів навколишнього середовища (В. В. Бойко).

Розроблена анкета для самодіагностики «Вивчення психологічної готовності майбутніх прикордонників до прийняття рішень в кризовій ситуації» – показниками психологічної готовності визначені наступні: прагнення до активних, практичних дій в кризовій ситуації; почуття відповідальності за свою професійну підготовленість; поінформованість про особливості діяльності в кризових умовах та прийняття зваженого рішення; настрій на подолання труднощів в умовах небезпеки.

Було заплановано організацію формувального впливу та діагностики у наступні кроки: введення до навчального процесу експериментальної групи спецкурсу «Особливості прийняття рішення в кризових ситуаціях (22 год)» та тренінгової програми, головна мета якої – підвищення психологічної готовності прикордонника до при-

йняття рішення у кризовій ситуації; проведення тренінгів із експериментальною групою на основі авторської програми з елементами психотерапії (54 години) повторне проведення тестування.

В основу спецкурсу покладено матеріали, які з'ясовують наукову сутність проблеми готовності прикордонника до діяльності в кризових умовах; критерії психологічної готовності прикордонника до прийняття рішення у кризовій ситуації; особливості підготовки фахівців прикордонників до професійної діяльності. Навчально-методичний посібник «Основи психологічної готовності до прийняття рішення у кризовій ситуації» містить матеріали лекційних та лабораторних занять, матеріали для самостійного опрацювання фахової літератури.

Коротко розкриємо зміст спецкурсу. У змістовому модулі I. Психологічна готовність прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях представлено: 1. Сутнісний зміст поняття «психологічна готовність до професійної діяльності у кризовій ситуації», 2. Особливості дії фахівців екстремальних професій в кризовій ситуації, 3. Проблема психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях фахівців екстремальних професій, 4. Компоненти психологічної готовності до професійної діяльності у кризовій ситуації.

Змістовий модуль II. Підготовка фахівців прикордонної служби до діяльності у кризових умовах включає: 1. Особливості діяльності прикордонників у екстремальній та кризовій ситуації. 2. Вимоги до особистості прикордонника та основні нормативно правові документи регламентуючі його діяльність. 3. Проблема психологічної неготовності прикордонника до перебування у кризовій ситуації та її наслідки. 4. Психологічні особливості прийняття рішення прикордонником у кризовій ситуації.

Мета розробленого нами соціально-психологічного тренінгу полягала у формуванні психологічної стійкості, рефлексії, самоаналізу, комунікабельності, швидкості адаптації до кризової ситуації, зниженні тривожності, підвищенні стресостійкості, вміння керувати власними психічними станами, розвиток самоконтролю та самодисципліни, навичок самопсихотерапії, упевненості у собі, рівня суб'єктивного контролю, самостійності студентів та курсантів тощо.

На практичних заняттях обсяг групи повинен становити 10-12 осіб, перед проведенням занять курсантам та студентам повідомляють про дотримання принципів групи: відкритості, доброзичливості, взаєморозуміння, активності, дослідницької позиції, партнерського спілкування, відсутності конфліктності та ін. Кожне лабораторне заняття з елементами тренінгу проходить у три етапи: розминка, основні вправи й підсумкова рефлексія. Важливе значення в тренінгу мають дві умови – дотримання принципів групи та роботи на внутрішніми переживаннями та проблемами. Заняття проходять у вільній атмосфері, де учасники розташовуються по колу, що вможливорює рівність усіх учасників, збільшує взаємне, емоційне зараження, що розгортаються на заняттях.

Тренінг передбачає низку завдань і вправ, спрямованих на створення необхідної атмосфери відвертості, емпатії, довіри, що сприятиме са-

моаналізу та самопізнанню [4]. Вправи можуть включати фізичні дії, рухи, що дає змогу зменшити психофізичну скрутність учасників, тілесна взаємодія активує на тілесному рівні можливість об'єднання, програвання штучно створених кризових ситуацій та їх аналіз, робота із проблемою прийняття рішення вербальні та невербальні вправи, групові дискусії. Робота групи спрямована на виявлення глибинно-психологічних факторів невпевненості у собі що полягають у невіршених проблем минулого життя отриманих психологічних травм. Тренінгові заняття закінчуються колопідсумком отриманого досвіду та пізнаного матеріалу.

Спецкурс, практичні заняття сприяють формуванню психологічної готовності майбутніх прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях зокрема: посилюють професійну адаптацію майбутніх прикордонників до діяльності у кризових умовах; уміння взаємодіяти в з оточуючими безконфліктність, уміння зіставляти власні інтереси з інтересами інших осіб та приймати колегіальні рішення у кризових умовах; уміння аналізувати кризові ситуації та діяти в умовах стресу; розвиток готовності до дії в кризовій ситуації, інтуїцію, рефлексію; вміння узгоджувати мету та результат в процесі діяльності, розвиток відповідальності за прийняті рішення, обґрунтовувати власні дії; критичність, чесність, відкритість до нового досвіду, самовдосконалення, внутрішню гармонію, спокій.

На констатувальному етапі експерименту поглиблено уявлення про сутність фактів, які мали бути перевірені та підтверджені в подальшому дослідженні, вивчено психологічний стан респондентів, їх готвність. Унаслідок констатувального експерименту отримано статистично опрацьовані результати тестування та анкетування, що подано у вигляді таблиць, графіків, висновків стосовно підтвердження сформульованої гіпотези.

Для проведення констатувального експерименту окреслено його завдання й мету; виокремлено критерії та показники готовності майбутніх прикордонників до дій в кризовій ситуації; на основі критеріїв і показників подано змістові характеристики рівнів готовності майбутніх прикордонників до дій в кризовій ситуації (низький, середній, високий); обрано, відповідно до ознак, шкалу оцінювання (таблиця 1); розроблено методик дослідження; сформовано контрольну та експериментальну групи (КГ – 233 осіб; ЕГ – 262 особи). Експеримент виявив статистично значимий ріст рівня психологічної готовності до прийняття рішення в експериментальній групі порівняно з контрольною.

Проведення експерименту дало змогу порівняти та узагальнити експериментальні дані, перевірити та оцінити результати дослідження. Результати експериментального навчання підтвердили достовірно значимі відмінності за всіма показниками на першому констатувальному етапі та на формувальному етапі в контрольній та експериментальній групах, що свідчить про наявність позитивної динаміки в обох групах. Показники експериментальної групи перевищують показники контрольної групи, що, на нашу думку, свідчить про досягнення в цілому завдань дослідно-пошукової роботи.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця за результатами констатувального і формувального експериментів

Критерій	Рівнева оцінка, %																	
	Високий				Середній				Низький									
	КГ _к	КГ _ф	Δ _{ев}	ЕГ _к	ЕГ _ф	Δ _{ев}	КГ _к	КГ _ф	Δ _{ев}	ЕГ _к	ЕГ _ф	Δ _{ев}						
Стресостій- кість	27,90	27,76	-0,14	29,00	40,84	11,84	62,23	60,09	-2,14	60,31	50,00	-10,31	9,87	8,59	-1,28	10,69	9,16	-1,53
Реактивна три- вожність	21,89	23,61	1,72	23,66	32,06	8,40	56,65	57,94	1,29	56,11	60,31	4,20	21,46	18,45	-3,01	20,23	7,63	-12,60
Особистісна тривожність	20,17	23,61	3,44	25,95	37,02	11,07	58,80	63,95	5,15	56,87	54,58	-2,29	21,03	12,45	-8,58	17,18	8,40	-8,78
Рівень само- оцінки	22,32	27,04	4,72	16,41	28,63	12,22	49,79	54,08	4,29	59,54	58,02	-1,52	27,90	18,88	-9,02	24,05	13,36	-10,69
Інтегративний результат	23,72	26,11	2,39	23,42	34,67	11,1	56,59	58,40	1,81	58,76	55,18	-3,58	19,69	14,32	-5,37	17,82	10,16	-7,6

Примітка.

КГ_к – відносний результат опитування контрольної групи в констатувальному експерименті.

КГ_ф – відносний результат опитування контрольної групи в формувальному експерименті.

ЕГ_к – відносний результат опитування експериментальної групи в констатувальному експерименті.

ЕГ_ф – відносний результат опитування експериментальної групи в формувальному експерименті.

Δ_{ев}, Δ_{ев}, Δ_{ев}, Δ_{ев} – приріст відносних результатів [1; 2; 3].

На констатувальному етапі експерименту поглиблено уявлення про сутність фактів, які мали бути перевірені та підтверджені в подальшому дослідженні, вивчено психологічний стан респондентів, їх готовність. Унаслідок констатувального експерименту отримано статистично опрацьовані результати тестування та анкетування, що подано у вигляді таблиць, графіків, висновків стосовно підтвердження сформульованої гіпотези.

Для проведення констатувального експерименту окреслено його завдання й мету; виокремлено критерії та показники готовності майбутніх прикордонників до дій в кризовій ситуації; на основі критеріїв і показників подано змістові характеристики рівнів готовності майбутніх прикордонників до дій в кризовій ситуації (низький, середній, високий); обрано, відповідно до ознак, шкалу оцінювання (таблиця 1); розроблено методику дослідження; сформовано контрольну та експериментальну групи (КГ – 233 осіб; ЕГ – 262 особи).

Нами були обрані 3 критерії: стресостійкість, тривожність та самооцінка. В межах нашого дослідження ми вважали ці критерії рівноважливими, проте, можливо, визначення ступеня важливості (вагомості) критеріїв потребує окремого дослідження, або експертного оцінювання.

Інтегративний результат за рівнями отримуємо за формулою:

$$S = O_1 \cdot V_1 + O_2 \cdot V_2 + O_3 \cdot V_3 + O_4 \cdot V_4,$$

де O – отримане в результаті тестування оціночне значення певної ознаки.

Формуючи контрольну та експериментальну групи, ми дотримувалися принципу однаковості їхніх кількісних і якісних показників [2].

Отже, за результатами статистичного аналізу констатувального експерименту доведено, що рівень психологічної готовності майбутніх прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях є недостатнім, що спонукає до розроблення та впровадження інновацій у навчально-виховний процес ВНЗ.

По завершенню констатувального експерименту було проведено формувальний експеримент. Було заплановано організацію формувального впливу та діагностики у наступні кроки:

- введення до навчального процесу експериментальної групи спецкурсу «Особливості прийняття рішення в кризових ситуаціях (22 год)»;
- проведення тренінгів із експериментальною групою на основі авторської програми з елементами психотерапії (54 години).
- повторне проведення тестування.

Виходячи з логіки експерименту ми маємо оціни ти наявність впливу проведених нами навчально-виховних заходів на рівень психологічної готовності майбутніх прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях.

Представляємо зведену порівняльну таблицю за результатами констатувального і формувального експериментів.

Як і раніше, вважаємо, що стресостійкість, тривожність та самооцінка мають рівновеликий вплив на рівень психологічної готовності майбутніх прикордонників до прийняття рішення в кризових ситуаціях, тому інтегральний результат

$$S_{\phi} = O_1 \cdot 0,33 + O_2 \cdot 0,17 + O_3 \cdot 0,17 + O_4 \cdot 0,33,$$

де Δ_i – показник, відповідний i -му ряду, а O – відповідна оцінка [2; 3].

Таким чином для респондентів, що мають високий рівень психологічної готовності до прийняття рішення в кризових ситуаціях, інтегративний показник експериментальної групи перевищує відповідний показник контрольної групи в 4,7 рази.

Необхідно зазначити, що також відбулась міграція із групи з низьким рівнем психологічної готовності, до групи з середнім показником активності. Відносна кількість таких респондентів склала, відповідно, 5,37% для контрольної і 7,6% для експериментальної груп.

Таким чином, за результатами між групової міграції, загальна кількість респондентів у яких змінився рівень психологічної готовності до прийняття рішення в кризових ситуаціях зріс для обох груп. Для контрольної на 18 респондентів, що склало 7,76% (це зростання можна пояснити тим, що інші навчальні дисципліни теж впливають на розвиток досліджуваної нами готовності). А для експериментальної на 49 респондентів, або на 18,7% загальної кількості. Таким чином можна спостерігати, що в контрольній групі приріст інтегральної оцінки знаходиться в межах статистичної похибки, тоді як в експериментальній групі приріст є статистично значимим і дорівнює 18,7%.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проведення експерименту дало змогу по-

рівняти та узагальнити експериментальні дані, перевірити та оцінити результати дослідження. Результати експериментального навчання підтвердили достовірно значимі відмінності за всіма показниками на першому констатувальному етапі та на формуальному етапі в контрольній та експериментальній групах, що свідчить про наявність позитивної динаміки в обох групах. Показники експериментальної групи перевищують показники контрольної групи, що, на нашу думку, свідчить про досягнення в цілому завдань дослідно-пошукової роботи. Доведено ефективність розробленого спецкурсу «Особливості прийняття рішення в кризових ситуаціях» та тренінгової програми, упровадження якої передбачало чотири етапи: мотиваційний, навчально-аналітичний, оцінювальний і корекційний. На кожному етапі відбувалося поглиблення знань із психологічної готовності до прийняття рішень в кризовій ситуації; докладено зусиль до розвитку вміння студентів та курсантів аналізувати та інтерпретувати кризову ситуацію, розвитку вміння узгоджувати мету та результати діяльності в процесі роботи, обґрунтовувати власні ідеї та прийняти рішення; аналізувати детермінанти власних вчинків та поведінки, її відповідність соціальним та професійним вимогам; вміння брати на себе відповідальність, розвиток прагнень до навчання та самовдосконалення.

Список літератури:

1. Баврин И.И. Высшая математика: учебн. пособие [для студентов пед. ин-тов по биол. и хим. специальностям] / Иван Иванович Баврин. – М.: Просвещение, 1980. – 383 с.
2. Мармоза А.Т. Практикум по математической статистике: учебн. пособие [для студ. высших с.-х. учебн. завед. по экон. спец.] / Анатолий Тимофеевич Мармоза. – К.: Выща школа, 1990. – 191 с.
3. Румшиский Л.З. Математическая обработка результатов эксперимента: справочное руководство / Лев Зимонич Румшиский. – М.: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1971. – 192 с.
4. Lytvynchuk L.M. System concept of socio-psychological rehabilitation psychoactive substance abuse / L.M. Lytvynchuk // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 5(17) – Co-publ.: Publishing office: Accent Graphics Communications – Hamilton, ON, 2016. – P. 137-144.

Литвинчук М.Ю.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПОГРАНИЧНИКОВ К ПРИНЯТИЮ РЕШЕНИЯ В КРИЗИСНЫХ СИТУАЦИЯХ

Аннотация

Статья раскрывает результаты эмпирического исследования психологической готовности будущих пограничников к принятию решения в кризисных ситуациях. Выяснено, что важное место в профессиональной подготовке занимает активность самого курсанта, которому важно производить собственный стиль учебной деятельности, уметь самостоятельно работать, развивать склонности к исследовательской и практической работе, что будет способствовать формированию профессионализма. По результатам психодиагностического опроса было запланировано введение в учебный процесс экспериментальной группы спецкурса «Особенности принятия решения в кризисных ситуациях» и тренинговой программы. Проведение тренингов с экспериментальной группой на основе авторской программы с элементами психотерапии.

Ключевые слова: психологическая готовность, принятие решения, кризисная ситуация, психологическая подготовка.

Litvinchuk M.Yu.

G.S. Kostyuk Institute of Psychology
of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

RESULTS OF THE RESEARCH OF PSYCHOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE BORDERS TO DECISION IN CRISIS SITUATIONS

Summary

The article reveals the results of an empirical study of the psychological readiness of future border guards to take a decision in crisis situations. It was found out that the activity of the cadet himself takes an important place in professional training, which is important to produce his own style of educational activity, be able to work independently, develop propensities for research and practical work, which will contribute to the formation of professionalism. Based on the results of the psychodiagnostic survey, it was planned to introduce into the educational process an experimental group of the special course «Peculiarities of decision-making in crisis situations and a training program. Carrying out of trainings with experimental group on the basis of the author's program with elements of psychotherapy.

Keywords: psychological readiness, decision-making, crisis situation, psychological preparation.